

μεταβίβαση κουλτούρας μέσα στην οικογένεια στην εποχή της τεχνικο-έπιστημονικής έπαναστάσεως

του
Ivan Vitanyi

Διευθυντή του Ίνστιτούτου
Πολιτισμού της Βουδαπέστης

Μετάφραση: Χρυσούλα Λιακαράτου

Δέν επιθυμούμε νά μακρηγορήσουμε πάνω στους λόγους γιά τούς όποιους τό παραπάνω θέμα άποτελεί τό άντικείμενο τής έρευνάς μας: τό υιοθέτησε ή Προπαρασκευαστική Έπιτροπή στή συνεδρίαση που έγινε στή Μόσχα τόν Άπρίλη τού 1976. Στο κείμενο που άκολουθεί θά προσπαθήσουμε νά εξετάσουμε ποιόι τομείς θά πρέπει νά έρευνηθούν, τόσο σχετικά μέ τήν κουλτούρα, όσο και μέ τήν οικογένεια, ή μάλλον άναφορικά μέ τή σχέση άνάμεσά τους.

Αυτό θά καθορίσει τό πλαίσιο τής συζητήσεώς μας: πρώτα θά πρέπει νά μιλήσουμε (1) γιά τήν κουλτούρα, στή συνέχεια (2) γιά τήν οικογένεια και τέλος (3) γιά τή σχέση τών δύο. Κατόπιν θά μπορέσουμε νά άσχοληθούμε μέ τό καθαυτό πρόγραμμα τής έρευνάς μας.

Ι. σχέση κουλτούρας και οικογένειας: θεωρητικές ύποθέσεις

Ι. «Κουλτούρα»

Άπ' όπου και νά ξεκινήσουμε, δέν μπορούμε νά μήν όρίσουμε σέ γενικές γραμμές τό περιεχόμενο μέ τό όποιο ή έννοια τής κουλτούρας θά χρησιμοποιηθή στήν έρευνα, γιατί, σέ τελευταία άνάλυση, αυτό θά προσδιορίσει τό άντικείμενο τής έρευνάς μας. Δέν πρέπει, φυσικά, νά καταπιστούμε μέ συζητήσεις σχετικά μέ τό τί άποτελεί τήν κουλτούρα. Ούτε και έχουμε τήν πρόθεση νά δώσουμε κανένα όρισμό, αλλά θά προτιμούσαμε μάλλον νά καταγράψουμε τες διαστάσεις, οί όποιες, κατά τή γνώμη μας, καθορίζουν τή θέση τής κουλτούρας.

Όποιοδήποτε γνωστό όρισμό τής κουλτούρας και άν άρχίσουμε νά άναλύουμε, βρίσκουμε πάντοτε τά εξής στοιχεία:

- Η κουλτούρα είναι *σχέση*, είναι, δηλαδή, ή σχέση άτόμων και κοινότητων πρός τες άντικειμενικοποιήσεις που δημιουργήθηκαν από τούς ίδιους, (καθώς και από άτομα και κοινότητες παλαιότερων εποχών).
- Οί ίδιες οί άντικειμενικοποιήσεις έχουν δύο όψεις που άλληλοσμπληρώνονται: από στατική άποψη είναι δομές, από δυναμική άποψη είναι δραστηριότητες και άποτελούν μορφές συμπαριφοράς.
- Σύμφωνα μέ άλλη κατάταξη, οί άντικειμενικοποιήσεις μπορούν επίσης νά είναι α) *άντικείμενα* β) *θεσμοί*, *έθιμα*, γ) *διανοητικές άντικειμενικοποιήσεις* (γλωσσικές, καλλιτεχνικές, επιστημονικές, φιλοσοφικές, θρησκευτικές, νομικές, πολιτικές κτλ. σκέψεις, ιδέες, έργα).

Όστόσο, τούτο τό σύστημα διαστάσεων, που καθορίστηκε μ' αυτό τόν τρόπο, είναι τόσο γενικό ώστε—στήν προσπάθειά μας νά όρίσουμε τή *σφαίρα τής έργονότητάς του*—θά φαινόταν πιο άποτελεσματικό νά εξακριβώσουμε *τί δέν άνήκει* στήν έννοια τής κουλτούρας. Άν ξεκινήσουμε από

τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος χτίζει ἕναν κόσμον ἀνθρώπων ἀντικειμενικοποιήσεων, ὅς ἰδιαίτερον ἀνθρώπινο κόσμον (σὺν δευτέρῃ φύσῃ), θὰ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι δὲν ὑπάρχουν κοινωνικά φαινόμενα χωρὶς παράλληλα νὰ παρατηροῦνται καὶ πολιτιστικά φαινόμενα, καὶ τὸ ἀντίστροφο. Γιατί, ὁμως, χρησιμοποιοῦμε διαφορετικούς δρους γιὰ τὴν κουλτούρα καὶ γιὰ τὴν κοινωνία;

Τὰ πολιτιστικά καὶ τὰ κοινωνικά φαινόμενα δὲν εἶναι δυνατό νὰ διαχωριστοῦν: Ὅλα τὰ κοινωνικά φαινόμενα καὶ οἱ δραστηριότητες ἔχουν κάποια πολιτιστικὴ ἄποψη, ἐνῶ, ἀντίθετα, δὲν ἀνήκουν ὅλα τὰ κοινωνικά φαινόμενα στὴν ἐννοιολογικὴ σφαῖρα τῆς κουλτούρας. Ἡ κουλτούρα, λοιπόν, ἀποτελεῖ μὴ ὄνη τῆς κοινωνίας ἀλλὰ δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν κοινωνία. Ἡ παραγωγή ἀγαθῶν, οἱ πολιτικὲς καὶ συλλογικὲς πράξεις ἔχουν ὅποσδήποτε πολιτιστικὲς ὅψεις: ὥστόσο, δὲν μπορούν νὰ χαρακτηριστοῦν ὡς πολιτιστικὲς δραστηριότητες ταυτόσμως μὲ τὴν ἀφομοίωση ἀντικειμενικοποιήσεων ποῦ εἶναι ἀναγκαῖες γιὰ τὴν παραγωγή, ἢ μὲ τὸ διάβασμα ἐνὸς πολιτικῶν βιβλίου.

Στὴν ἀναζήτηση μιᾶς ἀπαντήσεως στὸ ἐρώτημά μας, ἄς ἀναφέρουμε τὴν ἄποψη τοῦ E. Maikarian, ὅτι ἡ κοινωνία καὶ ἡ κουλτούρα ἔχουν δύο διαφορετικά σημεῖα προσεγγίσεως πρὸς τὸ «κοινωνικὸ σύστημα» ἢ ἴδια πραγματικότητα ἐξετάζεται σὲ δομικο-μορφολογικὸ ἐπίπεδο στὴν πρώτη περίπτωση καὶ σὲ λειτουργικὸ ἐπίπεδο στὴ δεύτερη. Κατὰ συνέπεια, τόσο ἡ παραγωγή, ὅσο καὶ ἡ κατανάλωση ὑλικῶν ἀγαθῶν ἢ πράξεων, ποῦ ἀποβλέπουν στὴ διατήρηση ἢ τὸν μετασχηματισμὸ κοινωνικῶν σχέσεων, δὲν μπορούν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀμεσῶς πολιτιστικὲς δραστηριότητες, μολονότι καὶ οἱ δύο ἔχουν τὴν πολιτιστικὴ τους πλευρά: συγκεκριμένα, τὸν τρόπο παραγωγῆς τοῦ προϊόντος· τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιτελεῖται μιὰ κοινωνικὴ πράξη. Κατὰ συνέπεια, στὴ σφαῖρα τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, κουλτούρα δὲν θεωρεῖται ἢ δημιουργία ἀτομικῶν ἀντικειμενικοποιήσεων (γιατί δὲν ὑπάρχει πιά καμιὰ μεσολάβηση σ' αὐτὲς τὶς δραστηριότητες) ἀλλὰ αὐτὴ συνίσταται ἀπὸ τὸν τρόπο παραγωγῆς, ἐνέργειας, δηλαδή, ἀπὸ τὴν σχέση μὲ τὶς ἀντικειμενικοποιήσεις. Πιὸ συγκεκριμένα: ἀπὸ τὴν σχέση πρὸς τὸ σύνολο ὄλων τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων στὴν πορεία τῆς δημιουργίας, ἀφομοίωσης καὶ χρησιμοποίησεως τῶν ἀτομικῶν ἀντικειμενικοποιήσεων.

Σὰν ἀνακεφαλαίωση, προτείνουμε τὴν ἀκόλουθη διατύπωση:

Κοινωνία εἶναι ἢ διὰ μέσον τῆς ἀντικειμενικοποιήσεως μεταβιβαζόμενη σχέση ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο (αὐτὴ ἢ μεσολαβητικὴ μεταβίβαση ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας), ἐνῶ κουλτούρα εἶναι ἢ σχέση ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀντικειμενικοποίηση ποῦ μεταβιβάζει τὴν σχέση

ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο. (Ἔννοεῖται ὅτι ἡ σχέση ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο καὶ στὶς δύο περιπτώσεις περιλαμβάνει τὰ ἄτομα, τὶς διαφορὲς ἀνθρώπινες κοινωνίες, ἀπὸ τὶς μικρότερες ὡς τὶς μεγαλύτερες.)

Ὅλα αὐτὰ καθορίζουν τὴ θεμελιωτικὴ σύλληψη τῆς ἔρευνάς μας. Κατὰ συνέπεια, τὸ πρῶτο πράγμα ποῦ πρέπει νὰ μελετήσουμε εἶναι τί ἀντικειμενικοποιήσεις μεταβιβάζει ἡ οἰκονομία (ἢ ἄλλες κοινότητες καὶ θεσμοὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις) στὰ μέλη τῆς καὶ μὲ τί τρόπο προτείνεται ἡ χρησιμοποίησή αὐτῶν τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων.

Ἡ οὐσία αὐτῆς τῆς διατύπωσης εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο χρησιμοποιοῦνται οἱ ἀντικειμενικοποιήσεις, καὶ ὄχι μόνο τὸ εἶδος τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων ποῦ μεταβιβάζονται. Οἱ περισσότερες κοινωνιολογικο-πολιτιστικὲς ἔρευνες εἶναι ἐλλιπεῖς, γιατί καταγράφουν μόνο τὴ διάχυση τῶν ἀτομικῶν ἀντικειμενικοποιήσεων, χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπόψη ὅτι βιώνονται κατὰ πολλὴ διαφορετικὸς τρόπος στὴν καθημερινότητα τῶν ποικίλων ἀνθρώπινων κοινοτήτων. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ, π.χ., μὲ τὴ λειτουργικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ λαϊκὴ καὶ τὴν αὐτόνομη τέχνη:

—Ἡ λαϊκὴ τέχνη (στὴν ἀρχικὴ τῆς μορφῆ) δὲν καταγράφεται, δὲν παραδίδεται γραπτῶς, δὲν παίρνει τὴ μορφὴ προϊόντος, ἀλλὰ ὑπάρχει μόνο σὲ δραστηριότητες μετασχηματιζόμενη καὶ ἀαζωογνοῦμένη συνεχῶς σὲ μεταβιβαζόμενες παραλλαγές (ἔχει, δηλαδή, μεταβλητὸ καὶ ἀκαθόριστο χαρακτήρα). Εἶναι ἀναπόσπαστο μέρος τῆς καθημερινῆς ζωῆς, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποσυνδεθῇ ἀπὸ τὶς ἄλλες κοινωνικὲς δραστηριότητες τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ ἀποκτᾶ ἀξία μόνο ὅταν χρησιμοποιεῖται (κατὰ συνέπεια, ἡ μορφὴ τῆς ἀξίας τῆς εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν οικονομικὴ κατηγορία τῆς ἀξίας χρήσης). Μέσα στὰ πλαίσια τῶν δραστηριοτήτων τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων ποῦ ζοῦν τὴ ζωὴ τῆς λαϊκῆς τέχνης, ἢ δημιουργία καὶ ἡ ἀποδοχὴ εἶναι ἀδιαχώριστες (οἱ δραστηριότητες τῶς ἔχουν ἔντονο δημιουργικὸ χαρακτήρα), δὲν ὑπάρχει διάκριση ἀνάμεσα στὴν «παραγωγή» καὶ στὴν «κατανάλωση», οὔτε ἡ λειτουργικὴ σημασία τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τοῦ κοιντοῦ διαφέρει ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας: ἐξεταζόμενη κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς τέχνης, ἡ κοινωνία δὲν χωρίζεται στὴν ὁμάδα ἐκείνων ποῦ ἔχουν πρόσβαση (δηλαδή, ποῦ μονοπολοῦν τὴ γνώση; Lenner καὶ Liebhaber) καὶ στὴν ὁμάδα ἐκείνων ποῦ ἀποκλείονται.

—Ὁ τρόπος ζωῆς τῆς αὐτόνομης τέχνης εἶναι τελείως διαφορετικὸς. Ἡ αὐτόνομη τέχνη καταχωρεῖται, καταγράφεται, παίρνει μιὰ ὀρισμένη μορφὴ προϊόντος (δηλαδή, ἔχει ἀμετάβλητο καὶ ὀριστικὸ χαρακτήρα), ποῦ δὲν πρέπει νὰ ἀλλάξει, ἔχει μονάχα ἀνταλλακτικὴ ἀξία καὶ εἶναι δυνατό νὰ ἀποβῇ ἐξίσου χρήσιμη πρὸς δημιουργοῦ τῆς (ποῦ μπορεῖ νὰ ζῆ ἀπὸ τὴν «πώληση» τῆς δημιουργίας) καὶ τὸν

καταναλωτή της. Ἔτσι, ἡ δημιουργία καὶ ἡ ἀποδοχὴ ἀποσυνδέονται, ὅπως ἡ «παραγωγὴ» καὶ ἡ «κατανάλωση» ἢ ὁ καλλιτέχνης καὶ τὸ κοινὸ· κάθε δραστηριότητα πού συνδέεται με τὴν τέχνη ἀπομονώνεται ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ κατέχει μιὰ ξεχωριστὴ θέσιν στὴ δομὴ τῆς ζωῆς. Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος πού διαχωρίζεται ἡ ομάδα ἐκείνων πού ἔχουν πρόσβαση στὴν κουλτούρα, ἀπὸ τὴν ομάδα ἐκείνων πού ἀποκλείονται ἀπ' αὐτή.

Αὐτὴ ἡ διαφορά, κατὰ τὴ γνώμη μας, δὲν ἰσχύει μόνο στὶς τέχνες, ἀλλὰ σ' ὄλους τοὺς κλάδους τῆς κουλτούρας. Στὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη, λόγου χάριν, ὑπάρχει ἀντιπαράθεση μεταξὺ δοξασίας (πίστης) καὶ γνώσης, τίς ὁποῖες ὁ Πλάτων ξεχώρισε με τοὺς ὄρους *δόξα* καὶ *ἐπιστήμη*, μιὰ διάκριση πού ἀπέκτησε μεγάλῃ σημασίᾳ στὴν κοινωνιολογικὴ ἔρευνα. Ξαναβρίσκουμε τὴν ἴδια διψαστικὴ ἀντίληψη στὴν Ἡθικὴ (κοινὴ καὶ αὐτόνομη Ἡθικὴ), στὴν πολιτικὴ συμπεριφορὰ, στὴ συμπεριφορὰ τῆς ἐργασίας (τὴν ὅποια ὁ Marx διακρίνει σὲ ἐργασία καὶ μόχθο), ἀκόμη καὶ στὴ γλωσσικὴ συμπεριφορὰ με τὴ γενικότερη ἔννοιά της (ἡ χρήση «ἐπεξεργασμένων» καὶ «μὴ ἐπεξεργασμένων» κωδικῶν στὴν κοινωνικο-γλωσσολογία τοῦ Bernstein).

Δὲν ὑπάρχουν ἐδῶ τὰ ἀπαραίτητα περιθώρια γιὰ μιὰ λεπτομερῆ ἀνάλυσιν αὐτῶν τῶν ἐπιπέδων ζωῆς τῆς κουλτούρας: αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ σημεῖα στὰ ὁποῖα ἔχει συγκεντρώσει τὴν προσοχὴ τῆς ἡ θεωρητικὴ ἔρευνα στὸ Ἰνστιτούτο μας. Ἀπὸ τίς διαστάσεις πού ἀναφέραμε στὸ παραπάνω παράδειγμα (λαϊκὴ καὶ αὐτόνομη τέχνη) θὰ ἐπιλέξουμε τρεῖς, οἱ ὁποῖες θεωροῦμε ὅτι ὀριοθετοῦν ὀλόκληρο τὸ πρόβλημα:

—Ἡ πρώτη διάσταση σχετίζεται με τὴν ἴδια τὴν *ἀντικειμενικοποίηση* καὶ συλλαμβάνεται στὸ συσχετισμὸ τῆς ὕλης καὶ τῆς ἐνεργοῦ μορφῆς τῆς δημιουργίας. Ἡ ἐνεργὸς μορφή ὑπερισχίζει στὸ πρῶτο ἐπίπεδο, ὅπου τὸ προϊόν δὲν ἔχει ἀκόμη διασπασθῆ ἀπὸ τὴν πράξη τῆς δημιουργίας, ὁ κώδικας δὲν εἶναι ἐπεξεργασμένος, ἡ ἐργασία εἶναι μεταβλητὴ καὶ ἀκαθόριστη. Στὸ δεύτερο ἐπίπεδο ἡ μορφή τοῦ προϊόντος χωρίζεται ἀπὸ τὴν πράξη τῆς δημιουργίας, μερικεὶς φορές ἐντελῶς, καὶ ἐπομένως ὁ κώδικας εἶναι ἐπεξεργασμένος καὶ ἡ δημιουργία εἶναι ἀμετάβλητη καὶ ὀριστικὴ.

—Ἡ δεύτερη διάσταση ἀναφέρεται *στὴ σχέση ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο πού ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὴν χρησιμοποίηση τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων.*

Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο εἶναι χαρακτηριστικὴ μιὰ ἀδιάσπαστη ἐνότητα ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο: ὀλόκληρη ἡ κοινότητα ἔχει πρόσβαση στὴν ἀντικειμενικοποίηση, ὁ δημιουργὸς καὶ ὁ ἀποδέκτης δὲν ἀποσυνδέονται οὔτε ἡ καθημερινὴ ζωὴ καὶ οἱ πολιτικεῖς δραστηριότητες ἢ οἱ διάφοροι κλάδοι πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν δραστηριοτήτων. Τὸ δεύτερο ἐπίπεδο χαρακτηρίζεται ἀπὸ διαφοροποίηση,

ἀπὸ κάθε ἀποψη: δὲν ἔχει πιά πρόσβαση στὴν ἀντικειμενικοποίηση ὀλόκληρη ἡ κοινότητα, ἡ κοινότητα δείχνει μιὰ πολὺπτυχὴ διαστρωμάτωση σχετικὰ με τὴν ἀφομοίωση τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων ἢ παραγωγῆ καὶ ἡ κατανάλωση καθὼς καὶ ἡ δημιουργία καὶ ἀποδοχὴ διαχωρίζονται: τὸ ἴδιο συμβαίνει με τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ τίς αὐτόνομες ἀνθρώπινες δραστηριότητες καθὼς καὶ με τοὺς ἐπὶ μέρους τομεῖς τῶν πολιτικῶν δραστηριοτήτων.

—Ἡ τρίτη διάσταση ἀναφέρεται στὴν ἀξιολογικὴ μορφή τῆς ἀντικειμενικοποιήσεως. Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο εἶναι ταυτόσημη με τὴν ἄξια χρήσης, με τὴν οἰκονομικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, δηλαδὴ, σύμφωνα με τὴν πολιτικὴ οἰκονομία τοῦ Adam Smith, τοῦ Ricardo καὶ τοῦ Marx, καθορίζεται ἀπὸ τὴν οὐσία (quiddity) τῆς ἐπενδεδυμένης ἐργασίας. (Ἐδῶ προτιμάμε τὴν παλιὰ ἔννοια τοῦ ὄρου quiddity ἀπὸ τὴν ποιότητα: ὅπως χρησιμοποιεῖται σήμερα ὁ ὄρος quiddity, συνδέεται με τίς διαστάσεις τοῦ καλύπτου καὶ τοῦ χειρότερου, ἐνῶ με τὴν «ποιότητα» τῆς ἐργασίας ὁ Marx δὲν ἔννοεῖ τὴν εἰδικευμένη ἢ ἀνείδευτη φύση τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ τὴν οὐσία της, ἀνεξάρτητα ἐὰν πρόκειται, λόγου χάριν, γιὰ δουλειὰ μαρμαροῦ ἢ γιὰ ἐργασία γεωργικῆς φύσεως.) Στὸ δεύτερο ἐπίπεδο πηγῆ τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας εἶναι ἡ ποσότητα ἀφηρημένης ἐργασίας. Αὐτὸς ὁ ρόλος τῶν ποσοτικῶν παραγόντων μπορεῖ νὰ παρατηρηθῆ σ' ὅλα τὰ εἶδη ἀντικειμενικοποιήσεως: σ' αὐτὸ τὸ δεύτερο ἐπίπεδο ἡ ἀντικειμενικοποίηση ὄχι μόνον διαχωρίζεται ἀπὸ τὴν δραστηριότητα, ἀλλὰ ἐπὶ πλεόν παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις καὶ ἀποτὰ ἐπίσης πῶς πολὺπλοκὴ δομὴ.

Τὰ δύο ἐπίπεδα συνάπτονται μεταξὺ τους στὴν ὄντογένεση καὶ στὴ φιλογένεση, στὴ σύγχρονη ἴστορία καὶ κουλτούρα. Προκειμένου νὰ ἀποκτήσουν αὐτόνομη κουλτούρα, οἱ σημερινὲς κοινότητες καὶ τὰ ἄτομα πρέπει νὰ ἐξοικειωθοῦν με ἓνα ὀρισμένο εἶδος «λαϊκῆς» κουλτούρας, γιὰ τὸ δρόμος πρὸς τὴν αὐτόνομη κουλτούρα περνάει ὀπωσδήποτε ἀπὸ τὴ «συσώρευση» λαϊκῆς κουλτούρας. Ἐδῶ εἶναι πού ἡ οἰκογένεια παίζει ἀποφασιστικὸ ρόλο, γιὰ τὴν ζωὴ τῶν οἰκογενειῶν ἡ ἀντικειμενικοποίηση, πού ἔχει ἀνταλλακτικὴ ἀξία, ἀναγκαστικὰ μετασχηματίζεται πάλι σὲ ἀξία χρήσης (ἢ χάνεται). Οἱ πραγματικοὶ δεσμοὶ μεταξὺ τῶν δύο καθορίζουν ὀλόκληρη τὴν πολιτικὴ καὶ «ὕπερομη». Ἡ σχέση τους εἶναι σχέση βάσης καὶ κορυφῆς: ὅσο πλατύτερη εἶναι ἡ λαϊκὴ κουλτούρα τόσο ὕψηλότερα μπορεῖ νὰ ἀνέβει ἡ κορυφή—«ὕψηλές κουλτούρες» χωρὶς πλατὰ θεμέλια μπορεῖ νὰ ἔχουν μεγάλῃ ἀξία, ὅσοσο εἶναι κοινωνικὰ ἀσταθεῖς καὶ διαπερνοῦν μόνο ὀρισμένα στρώματα τῆς κοινωνίας: ἀντὶ νὰ ἐξυπηρετοῦν ὀλόκληρη τὴν κοινωνία, ἡ ἀπρωσοπεῦσιν τὰ ἐνδιαφέροντα μιᾶς τάξεως ἐκμεταλλευτῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, ἀπὸ μόνῃ τῆς ἡ εὐρύτητα τῆς βάσης δὲν ἀποτελεῖ ἐγγύηση γιὰ τὸ «ῦψος» τῶν κορυφῶν.

Αυτό έχει μεγάλη σημασία, αν αντίληφθούμε ότι η θεμελιωτική τάση της άστικης ανάπτυξης έχει δύο όψεις: αναπτύσσει και ανυψώνει την αυτόνομη κουλτούρα σε διάφορους κλάδους άφ' ενός, και άφ' έτερου, καθιστά αυτή την αυτόνομη κουλτούρα άπρόσιτη στις μάζες, ενώ επί πλέον τις στερεί από την παραδοσιακή λαϊκή κουλτούρα τους (όχι μόνο από τη λαϊκή τέχνη, αλλά ακόμη και από τις γνώσεις τους, τους δικούς τους κανόνες ήθικης συμπεριφοράς κτλ.). Το γεγονός αυτό δημιουργεί ένα κενό, το οποίο—στην καταλιτατική δομή της πολιτιστικής μεταλλαγής—καλύπτεται από μία όρισμένη μορφή κουλτούρας πού, μολονότι δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ούτε ως λαϊκή ούτε ως αυτόνομη, ώστόσο, έχει στοιχεία και τις δύο. Αυτό είναι το σύστημα των καθημερινών γνώσεων, των μορφών δημόσιας συμπεριφοράς, της κουλτούρας της καθημερινής ψυχαγωγίας και πηγάει από την αυτόνομη κουλτούρα, μολονότι είναι άπλωσ σκια της, άποκτά όμως όρισμένα λαϊκά χαρακτηριστικά γνωρίσματα με την καθημερινότητα.

Δεν μπορούμε έδω να προχωρήσουμε βαθύτερα στην άνάλυση αυτής της διαδικασίας. Μιλήσαμε γι' αυτήν, για να δείξουμε ότι, κατά τη γνώμη μας, το βασικό άντικείμενο των κοινωνιολογικο-πολιτιστικών έρευνών θα πρέπει να είναι η πραγματική σχέση άνάμεσα στους διάφορους τύπους (έπίπεδα) πολιτιστικής μεταλλαγής και ότι επίσης η διάλυση των διαφόρων άντικειμενοποίησης θα πρέπει να μελετηθή κάτω άπ' αυτό το πρίσμα. Αυτή είναι η μέθοδος πού δίνει ένα γενικό κοινωνιολογικό νόημα στην κοινωνιολογία του πολιτισμού: τά επίπεδα κουλτούρας δεν άκολουθούν τους δικούς τους ανεξάρτητους νόμους καθώς πραγματώνονται, αλλά υπόκεινται σε κοινωνική εξέλιξη, και ό συσχετισμός των επιπέδων μής έπιδέται να εξακριβώσουμε την κοινωνική δομή. Πέρα άπ' αυτό, η δομή της κουλτούρας έπιδρά επίσης πάνω στις δυνατότητες κοινωνικής εξέλιξης. Για να έπιτευχθή ύψηλότερη κοινωνική δομή, λόγω χάρη, είναι άπαραίτητο όρισμένες ομάδες άνθρώπων (αν όχι όλόκληρη ή κοινωνία) να έχουν πρόσβαση σε μία κουλτούρα πού να τους έπιτρέπει να βρίσκουν ένα σωστό προσανατολισμό στην κοινωνία, πράγμα το όποιο άπαιτεί με τη σειρά του την άφομοίωση μιάς ύψηλότερης πολιτιστικής δομής.

Έδω γεννιέται το έρώτημα αν τά δύο επίπεδα της πολιτιστικής μεταλλαγής είναι ή τελευταία λέξη στην ιστορική εξέλιξη, ή μίπως μπορεί να νοηθή παρατέρα εξέλιξη, της οποίας τά έπιτεύγματα δεν μπορούν πιά να ένσωματωθούν στο «δέυτερο επίπεδο». Σύμφωνα με τη Μαρξιστική αντίληψη της κοινωνικής εξέλιξης, μπορεί να νοηθή τέτοιο στάδιο: ή παραγωγή πού βασίζεται στην προτεραιότητα της άναλλακτικής άξίας θα πρέπει να αντικατασταθή με παραγωγή θεμελιωμένη πάνω σε

ίσχυρότερη ένδτητα άξίας χρήσης και άναλλακτικής άξίας. (Στηριζόμενοι στη διαλεκτική της ουσίας-ποσότητας-ποιότητας, μπορούμε να αναφερόμαστε σ' αυτήν ως «άξια ποιότητας» ή ποιότητα άξια.) Άνάλογες τάσεις μπορούν να διαπιστωθούν και στη δομή της κουλτούρας: στον εκδημοκρατισμό των έπιτευγμάτων της αυτόνομης κουλτούρας, στην πολιτιστική άπελευθέρωση των τάξεων πού καταπιέζονται προηγουμένα, στην ένίσχυση των ένεργητικών-συλλογικών μορφών πολιτιστικής δράσης δημουργικού χαρακτήρα. Δεν μπορούμε, φυσικά, να ύποστηρίζουμε την άποψη ότι μία διεθνική έρευνα ευρείας κλίμακας θα πρέπει να υιοθετήσει τη Μαρξιστική αντίληψη ως βάση.

Αυτή είναι ή έρμηνεία της κουλτούρας, στην οποία μής όδηγεί μία όρθη έρμηνεία του ρόλου της τεχνικο-έπιστημονικής επανάστασης. Η έρευνά μας δίνει έμφαση στη σημασία του μετασχηματισμού του τεχνολογικού έπιπέδου. Όστόσο, δεν θα ήταν άρκετο να εξέτάσουμε πού νέα μέσα έπικοινωνίας είσάγει στην πολιτιστική ζωή της οικογένειας ή τεχνολογική επανάσταση ή ποιές νέες συνθήκες προκαλούνται άπ' αυτή τη διαδικασία. Κάτι τέτοιο θα μής έδειχνε μόνο την έξωτερική πορεία του μετασχηματισμού. Άν θέλουμε να άνακαλύψουμε κάτι σχετικά με την έγγενη φύση των άλλαγών, θα πρέπει να άναλύσουμε τη διαδικασία στην οποία οι σχέσεις των διαφόρων μορφών πολιτιστικής μεταλλαγής μεταβάλλονται μέσα από όλόκληρη την κοινωνική εξέλιξη και σάν συνέπεια την τεχνολογική άνάπτυξη. (Άς προσθέσουμε ότι στην τεχνολογική άνάπτυξη πρέπει επίσης να διακριθούν τουλάχιστο δύο φάσεις: το στάδιο της βιομηχανικής άνάπτυξης, το όποιο τώρα πιά μπορεί να θεωρηθή παραδοσιακό και το όποιο είχε συνοδευθή από έπιτάχυνση της αυτόνομης κουλτούρας, και το στάδιο της σύγχρονης τεχνικο-έπιστημονικής επανάστασης, το όποιο έχει προκαλέσει όλόκληρες σειρές νέων φαινομένων και στην κουλτούρα. Μολονότι τά δύο επίπεδα συγγέονται έδω κι εκεί, πιστεύουμε ότι ύπάρχει μία ουσιαστική διαφορά μεταξύ των δύο αυτών μορφών άναπτύξεως: στη μία άπ' αυτές τις μορφές ή τεχνικο-έπιστημονική επανάσταση και οι συνέπειές της εξέλισσονται πάνω σε θεμέλια πού έχει βάσει μία ήδη πραγματοποιημένη βιομηχανική-τεχνολογική επανάσταση, ενώ στην άλλη μορφή ή τεχνολογική άνάπτυξη, ή οποία άξιοποιεί τά έπιτεύγματα της σύγχρονης τεχνικο-έπιστημονικής επανάστασης, πραγματοποιείται σε μία χώρα ή περιοχή ή οποία δεν έχει ακόμη όλόκληρώσει τη βιομηχανική επανάσταση.)

2. Η οικογένεια

Όταν εξέτάζουμε την οικογένεια σάν μία από τις θεμελιωκές μονάδες μεταβίβασης κουλτούρας, αντι-

παραβάλλουμε μιὰ μορφή ἀντικειμενικοποιήσεων με ἄλλες. Ἡ ἀντιπαραβολή ἀντικειμενικοποιήσεων μπορεί νὰ ἀποδώσει κοινὸ παρονομαστή, μιὰ μεθοδολογικὴ βάση γιὰ τὴν ἐρευνά μας. Ἐκινώντας ἀπὸ δῶ, μπορούμε νὰ βρούμε μιὰ βάση γιὰ τὴν ταξινομήσι τῶν τύπων οἰκογένειας, μιὰ βάση κοινὴ μ' ἐκείνη πού χρησιμοποιήσαμε γιὰ τὴν ἀνάλυση τῆς κουλτούρας.

Πιστεύουμε ὅτι μὲ κανένα τρόπο δὲν μπορεί ἡ οἰκογένεια νὰ θεωρηθῆ ἀμετάβλητη, μόνιμη μονάδα, ἀλλὰ ὀφείλουμε νὰ ἐξακριβώσουμε τί μορφές κουλτούρας μεταβιβάζονται ἀπὸ τοὺς διάφορους τύπους οἰκογένειας, δηλαδή, ποιές πολιτιστικὲς μορφές εἶναι σὲ θέση νὰ ἀφομοιώσουν τὰ μέλη τῆς. Αὐτὸς φαίνεται νὰ εἶναι ὁ μόνος ὁρόμος γιὰ νὰ φτάσουμε σὲ συμπεράσματα πού μπορούν νὰ ἐρμηνευτοῦν σωστά:

Στὴν τυπολογικὴ διαίρεση τῆς οἰκογένειας φαίνεται ὅτι εἶναι δυνατό νὰ ἐμμείνουμε στὴν ἴδια ἀρχὴ πού χρησιμοποιήσαμε στὴ διαίρεση τῆς κουλτούρας. Ἀπλοποιώντας καὶ γενικεύοντας τὰ πράγματα, μπορούμε ἐδῶ νὰ διακρίνουμε πάλι δύο βασικοὺς τύπους. Ἄς τοὺς ὀνομάσουμε—δποθετικά—*παραδοσιακὸ καὶ αὐτόνομο* τύπο οἰκογένειας (μολονότι αὐτοὶ δὲν εἶναι οἱ καλύτεροι ὄροι καὶ ἡ χρῆση τους θὰ πρέπει νὰ ἀποσαφηνισθῆ).

Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς κουλτούρας, ἔτσι κι ἐδῶ θὰ προσπαθῆσουμε πρῶτα νὰ ὀρίσουμε τὰ *χαρκτηριστικὰ* πού διακρίνουν τοὺς δύο τύπους:

α) Ὁ *παραδοσιακὸς* τύπος οἰκογένειας βασίζεται στὴν κληρονομιά ἀπὸ δύο ἀπόψεις. Ἀπὸ ἱστορικὴ ἄποψη αὐτὸς ὁ τύπος εἶχε ἐξελιχθῆ νωρίτερα, προτοῦ ἐμφανιστοῦν ἡ ἐμπορευματικὴ παραγωγή καὶ ὁ καπιταλισμὸς ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου, οἱ δραστηριότητες αὐτοῦ τοῦ τύπου οἰκογένειας στηρίζονται πολὺ πάνω στὴ διατήρηση καὶ τὴ μεταβίβαση παραδόσεων.

Ἡ κατάστασις αὐτὴ καθορίζει τὰ ἄλλα συγκεκριμένα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς παραδοσιακῆς οἰκογένειας. Ἡ ἀρχικὴ τῆς μορφή βασίζεται στὴν ἐνότητα *παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως*, μὲ τὴν τάση νὰ παράγει ὅ,τι χρειάζεται ἡ οἰκογένεια. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐσωτερικὴ δομὴ τῆς ἐνώνει τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν δεσμῶν αἵματος μὲ ἐκείνα μιᾶς παραγωγικῆς ἐπιχειρήσεως: ἔτσι, ἡ θέση τοῦ κάθε μέλους στὴν οἰκογένεια καθορίζεται ἀπὸ τὴν παράδοσι ἀπὸ κεῖ προέρχεται ὁ ὅρος τοῦ Bernstein «οἰκογένεια προκαθορισμένων θέσεων» («positional family»). (Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐπίσης τὴν βάση τῆς χρήσεως τῆς γλώσσας: ὁ «μὴ ἐπεξεργασμένος κώδικας» στηρίζεται πάντα πάνω σὲ συμφορὰζόμενα πού δημιουργοῦνται ἀπὸ καταστάσεις.) Ἡ κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπὸ μονάδες παρόμοιων οἰκογενειῶν καὶ ἡ ἄπλῃ συμπάραταξις (ἄθροισις) ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ πάνω στὴν ὁποία βασίζεται ἡ ἐνοποίηση (πολλές οἰκογένειες μαζί δημιουργοῦν μιὰ

ἄγροτικὴ κοινότητα ἢ μιὰ κοινότητα χωριοῦ κ.ο.κ.). Ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ τῆς οἰκογένειας *περιλαμβάνει τὰ πάντα* καὶ ἀπὸ πολιτιστικὴ ἄποψη: οἱ νέοι ἀφομοιώνουν ὅλες τῖς παραδόσεις, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν τέχνη καὶ φθάνοντας μέχρι τὴν ἠθικὴ καὶ τὰ πρακτικὰ ἐπαγγέλματα, μέσα στὴν οἰκογένεια. Αὐτὴ ἡ ὁλότητα καθορίζεται ἀπὸ τὴν *ἀξία χρήσεως*: ἡ παραγωγή καὶ ἡ καταναλῶσις δὲν διαχωρίζονται οὔτε στὰ ὕλικα ἀγαθὰ, οὔτε στὴν κουλτούρα. Ἄν χρησιμοποιήσουμε τὴν ὀρολογία τοῦ György Lukács, μπορούμε νὰ πούμε ὅτι χαρακτηριστικὸ μιᾶς τέτοιας οἰκογένειας εἶναι ἡ «σιωπηλὴ συνύπαρξις» μιᾶς ὑποχρέωσης γιὰ σεξουαλικὴ ἀποκλειστικότητα μὲ μιὰ γενικὴ καὶ ἀπρόσωπη σεξουαλικὴ προδιάθεσις.

β) Ἡ *ζωὴ* καὶ ἡ δομὴ τῆς οἰκογένειας πού *στηρίζεται στὴν ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας* εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ. Αὐτὸς ὁ τύπος ἀναπτύσσεται σὲ κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς πού ξεπερνοῦν τὴ φάσι μιᾶς οἰκονομίας συντήρησης καὶ βασίζονται στὴν ἐμπορευματικὴ παραγωγή. Ἡ ἐνότητα παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως διασπάται, καὶ τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν αὐτάρκεια τῆς οἰκογένειας. Ἄν καὶ ἡ οἰκογένεια ἔχει κάποια παραγωγικὴ λειτουργία (ὄπως, λόγου χάρι, περιγράφεται ἀπὸ τὸν Max Weber στὴν προτασταντικὴ οἰκογένεια), ἡ λειτουργία αὐτὴ εἶναι μόνον μερικὴ καὶ δὲν προορίζεται γιὰ τὸν ἐφοδιασμὸ τῆς οἰκογένειας, ἀλλὰ γιὰ τὴν καπιταλιστικὴ παραγωγή. Ὁ χαρακτήρας τῆς οἰκογένειας, ὡς καταναλωτικῆς κοινότητος, γίνεται ἰσχυρότερος ἀλλὰ καὶ πάλι αὐτὸ εἶναι μερικὸ φαινόμενο, γιατί δὲν καταναλίσκονται τὰ πάντα μέσα στὴν οἰκογένεια. Ἐναντι τῆς ἀρχῆς τῆς ἄλλῃς συμπαρατάξεως, ἐπικρατεῖ στὴν κοινωνία ἡ ἀρχὴ τῆς σύνθετης δομῆσεως, οἱ ἐπὶ μέρους οἰκογένειες γίνονται τμήματα ποικίλων δομῶν καὶ ἄλλες σημαντικὲς μονάδες κάνουν τὴν ἐμφάνισις τους διπλα τοὺς. Πρῶτα ἀπ' ὅλα οἱ σύγχρονες μεγάλες παραγωγικὲς μονάδες ἀποκοτῶν μεγαλύτερη σημασία. Ἡ παραδοσιακὴ θέση μέσα στὴν οἰκογένεια ἐξασθείνει, καὶ καθῆκον τῆς οἰκογένειας δὲν εἶναι πιά νὰ μεταβιβάσει ἀνελλιπῶς τῖς παραδόσεις στὴ νέα γενιά, ἀλλὰ μάλλον νὰ ἀναπτύξει τοὺς νέους ὡς αὐτόνομες προσωπικότητες.

Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ Bernstein ὀνομάζει αὐτὸν τὸν τύπο «οἰκογένεια πού ἐπίκεντρό της εἶναι ἡ προσωπικότητα» (personality-centered) (πράγμα πού ἐξηγεῖ γιατί οἱ αὐτόνομες προσωπικότερες χρησιμοποιοῦν ἕναν αὐτόνομο «ἐπεξεργασμένο κώδικα», ἀνεξάρτητα ἀπὸ καταστάσεις). Ἀναφορικὰ μὲ τὴν κουλτούρα, ἡ οἰκογένεια μεταβιβάζει μόνον ἕνα μέρος τῆς γνώσεως τὴν ὁποία τὸ σχολεῖο προορίζει καὶ συμπληρῶσει. Αὐτὴ ἡ μερικότητα ὁστόσο—διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτονομίας—δίνει ἐδρὸ πεδίο ἀναπτύξεως στὴν *ἀνταλλακτικὴ ἀξία*, ἀνατρέφοντας ἀνθρώπους ἱκανοὺς νὰ συλλάβουν τοὺς νό-

μους ενός κόσμου βασισμένου στην ανταλλακτική αξία. Δεν υπάρχει πιά σωτηρία συνύπαρξη αποκλειστικότητας και απρόσποης σεξουαλικότητας; οι σχέσεις στην οικογένεια, σε μεγάλο βαθμό, διαμορφώνονται σε μιὰ βάση αποκλειστικότητας που στηρίζεται στην ελεύθερη επιλογή και υπηρετεί τις ιδιαίτερες κλίσεις του ατόμου (σ' ένα ιδεολογικό επίπεδο, αυτό εκφράζεται στο σλόγκαν «σιτί μου, σπιτάκι μου», κτλ.) σε τρόπο ώστε να δημιουργείται ένα υπόβαθρο που επιτρέπει στα μέλη της οικογένειας να υλοποιούν την αυτονομία τους.

Όλα αυτά, βέβαια, αποτελούν απλώς ένα σχεδιάγραμμα της τάσης εξέλιξως που προσδιορίζεται από μιὰ ολόκληρη σειρά περιστάσεων που δημιουργούνται από την κοινωνική εξέλιξη (από τον μετασχηματισμό της κοινωνικής δομής, των εργατικών σχέσεων, των συνθηκών ζωής, κτλ.). Δεν μπορούμε να ασχοληθούμε τώρα μ' αυτά, εκτός αν θέλουμε να μελετήσουμε ολόκληρη την κοινωνική εξέλιξη. Στην έρευνα, φυσικά, θα πρέπει να καθορίσουμε πιο συγκεκριμένα ποιό πλέγμα αίτιων θα εξετάσουμε, εκτός από την ανάλυση της τεχνολογικής ανάπτυξως, την οποία έχουμε ήδη αναλάβει να κάνουμε.

Η πραγματικότητα, βέβαια, είναι πιο σύνθετη και πολύπλοκη απ' αυτό το σχέδιο που περιλαμβάνει δύο επίπεδα: κατά συνέπεια, μεταβατικοί και μικτοί τύποι θα πρέπει να έντοπιστούν μέσα στα πλαίσια κάθε τύπου που σκιαγραφήσαμε πιο πάνω.

Μέσα στην παραδοσιακή οικογένεια, λόγω χάρη, ή εφρεία συνασπισμένη οικογένεια (στην οποία διάφορες γενιές ζούσαν μαζί με τη μορφή παραγωγικής-καταναλωτικής κοινότητας που ρυθμιζόταν αυστηρά από τις παραδόσεις) πρέπει να θεωρηθεί ξεχωριστός τύπος, και το ίδιο ισχύει για τόν πιο σύγχρονο τύπο, που περιλαμβάνει μόνο μιὰ μικρή πυρηνική οικογένεια.

Η περίπτωση των μη παραδοσιακών οικογενειών είναι ακόμη πιο περίπλοκη. Ο ιδεώδης τύπος, φυσικά, είναι ή μορφή οικογένειας που περιγράφεται από τόν Max Weber στο έργο του για τήν προτεταντική ήθική, και είναι ουσιαστικά ο ίδιος με τόν «έσωτερικά προσανατολισμένο» τύπο, που πρόσφατα περιέγραψε ο David Riesmann, και ο οποίος αφήνει περιθώρια για τήν διαμόρφωση του ατόμου ανθρώπου. Αλλά αυτή ή οικογένεια ανήκει ακόμη στον τύπο εκείνο που επίκεντρό της είναι ή προσωπικότητα, διατηρεί αυστηρά τροποποιημένες τις θέσεις με βάση τήν αρχή της προσωπικότητας και έχει αυστηρά καθορισμένη έσωτερική ζωή. Πρέπει να αντιληφθούμε ότι ακόμη και αυτός ο τύπος—ως ένα όρισμένο βαθμό—ανήκει πιά στο παρελθόν και υποκαθίσταται από νέες μορφές, όπου έχει αναχωνευθεί ό,τι έχει περισωθεί από τήν αποσύνθεση των παλιών τύπων.

Ας αναφέρουμε μερικούς από τούς μάλλον χαρακτηριστικούς μεταβατικούς τύπους, χωρίς να προσ-

παθήσουμε να κάνουμε μιὰ πλήρη άπαρίθμηση (ή να επιβάλουμε όρολογία):

γ) Πολύ σημαντικός είναι ο τύπος των *αστικών εργατικών οικογενειών* που αναπτύχθηκε παλαιότερα και τόν περιέγραψε ο Hoggarth στο έργο του *Η χρησιμοποίηση των γραμματικών γνώσεων (Uses of Literacy)*. Αυτός ο τύπος αποτελεί κατά κάποιο τρόπο παραδοσιακή οικογένεια, γιατί διατηρεί τις παλιές παραδόσεις των χωρικών και ή έσωτερική ζωή της από πολλές απόψεις ρυθμίζεται από τις θέσεις που κατέχουν σ' αυτήν τὰ μέλη της. (Τούτο έχει διαπιστώσει και ο Bernstein σχετικά με τις οικογένειες των εργατών.) Όστόσο, δεν μπορεί να θεωρηθεί σάν απλός παραδοσιακός τύπος, γιατί ή οικογένεια αυτή είναι πολύ πιο άνοικτη εξ αίτιας του εργατικού χαρακτήρα της και αφήνει μεγαλύτερα περιθώρια για τήν ανάπτυξη της προσωπικότητας. Αυτό ισχύει περισσότερο για τήν πιο ανεπτυγμένη μορφή της—τις οικογένειες των καλύτερα οργανωμένων εργατών. (Αυτός δεν είναι αποκλειστικά άγγλικός τύπος, γιατί άπαντάται επίσης στην Ουγγαρία και προφανώς και σε άλλες χώρες—κρίνοντας από τόν μυθιστόρημα *Η Μητέρα* του Gorky.)

δ) Υπάρχει επίσης ο τύπος *οικογένειας*—ο οποίος βαθμιαία αποσυντίθεται—δπου οι παραδόσεις έχουν χάσει τή συνεκτική δύναμή τους, ενώ δεν έχει αναπτυχθεί ακόμη κανονική άστική οικογένεια που επίκεντρό της να είναι ή προσωπικότητα. Αυτές οι οικογένειες παράγουν τὰ πλήθη εκείνων που ο Riesmann χαρακτηρίζει σάν «έξωτερικά προσανατολισμένους» ανθρώπους. Αυτή είναι ή οικογένεια που περιγράφεται από τόν Hoggarth στο δεύτερο μέρος του βιβλίου του, που αναφέραμε παραπάνω, και οι συνέπειες αυτού του τύπου εξετάζονται στην κοινωνικο-ψυχολογική έρευνα του Gerhard Vinnai (*Sozialpsychologie der Arbeiterklasse*). Αυτές οι οικογένειες χαρακτηρίζονται από χαλαρούς δεσμούς και κατά συνέπεια από έλλειψη έρεθισμάτων και, κατά πάσα πιθανότητα, είναι άσθενέστερες και στή μεταβίβαση κουλτούρας.

ε) Άλλος νέος τύπος είναι τόν προωρημένο στάδιο της άστικής οικογένειας που αντικαθιστά τήν προτεταντική οικογένεια, όπως τήν όρίζει ο Max Weber. Σκοπός αυτής της οικογένειας είναι απλώς να δώσει ένα υπόβαθρο ή (στην περίπτωση της νέας γενιάς) ένα πλαίσιο για τήν ανάπτυξη της προσωπικότητας, και ή ανατροφή στηρίζεται πολύ περισσότερο στην ψυχαναλυτική άπελευθέρωση της προσωπικότητας παρά σε οποιασδήποτε μορφή μεταβίβαση. (Με άλλα λόγια, ή μεταβίβαση παίρνει έναν υποχρεωτικό χαρακτήρα.)

στ) Υπάρχουν μερικές παραλλαγές της οικογένειας που με κανένα τρόπο δεν μπορούν να περιληφθούν στους τύπους που έχουμε άπαρίθμηση ως τώρα. Ένα παράδειγμα είναι ή γνωστή σε πολλές χώρες προσπλάθεια, που βασίζεται στή στενή συνερ-

γασία—συνύπαρξη διαφόρων οικογενειῶν στὰ πλαίσια τῆς παραδοσιακῆς κοινότητος («κομμῶνες», communes). Φυσικά, στίς διερευνησεις μας θεωροῦνται κι αὐτὲς οικογένειες καὶ ὁ ρόλος τους, ἡ πολιτιστικὴ τους λειτουργία, δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθῆ ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς ἐρευνᾶς μας.

ζ) Μποροῦμε, τέλος, νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα, ἐὰν τῆρουν τύποι οἰκογενείας πού ποιοτικά εἶναι πιο προχωρημένοι ἀπὸ ἐκείνους πού ἀναφέραμε καὶ στοὺς ὁποίους σκοπὸς τῆς συνυπάρξεως εἶναι ἡ ἐπίτευξη κοινῶν στόχων πού νὰ διέπεται ἀπὸ ποιοτικὲς ἀξίες. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, αὐτὸς εἶναι κατὰ τὸν Bernstein ὁ ἰδεατὸς τύπος οἰκογενείας, πού ἔχει σὰν ἐπίκεντρο τὴν προσωπικότητα καὶ στὸν ὁποῖο τὰ μέλη δημιουργοῦν μᾶλλον, παρὰ ἀναλαμβάνουν τοὺς ρόλους τους σύμφωνα μὲ τὰ ἰδιαίτερα ἀτομικά τους χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Δὲν ὑπάρχει, ὡστόσο, κοινὸς στόχος ἰκανὸς νὰ δημιουργήσει ὑψηλότερη μονάδα (τέτοιος στόχος—ἐλάχιστος σὰν τῆση—ἐπικράτησε στίς ἐργατικὲς οἰκογένειες μὲ ταξικὴ συνείδηση).

Ἄς μὴν ξεχάσουμε πὸς ὄλ' αὐτὰ ἀποτελοῦν ἁπλῶς ἓνα σχέδιο ἔρευνας. Ἄν, ὁμως, θέλουμε πραγματικά νὰ βάλουμε τὰ θεμέλια τῆς ἐρευνᾶς μας, πρέπει νὰ ἀναπτύξουμε κατ' αὐτὸν ἢ παρόμοιο τρόπο μιὰ τυπολογία τῆς οἰκογενείας πού νὰ περιέχει ἀρχὲς ταυτοσημῆς μὲ ἐκείνες πού ἀποτελοῦν τὴ βάση τῆς τυπολογίας τῆς κουλτούρας.

3. Ἡ σχέση οἰκογενείας καὶ κουλτούρας

Ἐχει γίνε σαφὲς πάνω σὲ τὴ μεθοδολογικὴ βάση πρὸς τὴν ἐπιθυμητὴν γιὰ μιὰ συστηματικὴ ἀνάλυση τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς κουλτούρας. Ἡ μέθοδος θὰ πρέπει ὁποσδήποτε νὰ περιέχει τὰ ἑξῆς στάδια:

- α) Καθορισμὸς τοῦ τύπου στὸν ὁποῖο ἀνήκει ἡ οἰκογένεια σχετικὰ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ της δομὴ καὶ τὴς λειτουργίες της.
- β) Ἀνάλυση, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, τόσο τοῦ πολιτιστικο-ἄστικο-τεχνολογικοῦ ἐπιπέδου τῆς οἰκογενείας, ὅσο καὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν τεχνολογικῶν ἐπαναστάσεων (τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως τὸν 18ο καὶ 19ο αἰῶνα καὶ τῆς τεχνικο-ἐπιστημονικῆς ἐπαναστάσεως τὸν 20ῦ αἰῶνα).
- γ) Τὸ ἐπόμενο βῆμα εἶναι ἡ ἐξέταση τοῦ ἐπιπέδου καὶ τῆς φύσεως τῶν πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων πού πραγματοποιοῦνται μέσα στὴν οἰκογένεια.
- δ) Κατόπιν μποροῦμε νὰ διερευνησοῦμε τί προΐοντα παράγονται καὶ τί πολιτιστικὲς δραστηριότητες πραγματοποιοῦνται μέσα στὴν οἰκογένεια.
- ε) Σὰν ἀνακεφαλαίωση, πρέπει νὰ καταλήξουμε σὲ συμπεράσματα ἀναφορὰ μὲ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴ δομὴ οἰκογενείας—κουλτούρας καὶ στὴν κοινωνία, στὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη.

Ἡ οὐσία τοῦ θέματος βρίσκεται στὴ σύνδεση αὐτῶν τῶν σταδίων. Ἐὰν παραλείψω ἔστω καὶ ἓνα στάδιο—ἔνα συνδετικὸ κρίκο—ὀλόκληρη ἡ ἔρευνα θὰ κατέρρεε καὶ δὲν θὰ εἶχαμε κανένα συγκεκριμένον ἀποτέλεσμα. (Τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα ἔχουν μέχρι τώρα καταλήξει κοινωνιολογικὲς ἔρευνες σχετικὲς μὲ τὴν οἰκογένεια ἢ τὴν κουλτούρα, περιορισμένες σὲ ἓνα μόνο θέμα.)

Ἐὰν, ὡστόσο, τὸ κάθε τι μελετηθῆ μαζί, θὰ προκύψει τόσο εὐρὸ θέμα πού ὁποσδήποτε εἶναι ἀδύνατο νὰ διαπραγματευθοῦμε σὲ μιὰ μόνο ἔρευνα· χρειάζεται μιὰ ὀλόκληρη σειρά ἐρευνῶν. Κατὰ συνέπεια, ἂν ἐπιθυμοῦμε νὰ ὀργανώσουμε κοινὴ διεθνικὴ ἔρευνα, βασικὸς μας στόχος θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐπιλογή, δηλαδὴ, ὁ κατάλληλος περιορισμὸς τοῦ θεματὸς μας.

II. Βάσεις προετοιμασίας τῆς προτεινομένης ἔρευνας

Μὲ βάση τὶς ἀρχὲς πού ἔχουμε ἐξηγήσει μέχρι τώρα, θὰ προσπαθήσουμε νὰ προτεῖνομε μερικὲς ἀπόψεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ἐπιλογή μπορεῖ νὰ ἀναληφθῆ μὲ ἐπιτυχία καὶ ἡ ἔρευνα νὰ σχεδιασθῆ μὲ συγκεκριμένον τρόπο. Βέβαια, οἱ παρακάτω προτάσεις μας δὲν συνιστοῦν ἓνα ὀλοκληρωμένον ἐρευνητικὸ σχέδιο, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἁπλῶς μιὰ κατάταξη τῶν ἀπόψεων ὁποῖες φαίνεται νὰ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ληφθοῦν ὑπόψη γιὰ νὰ καταλήξουμε στὸ τελικὸ σχέδιο ἔρευνας.

Παραθέτομε τὰ σημεῖα πού μᾶς φαίνονται ἀπαραίτητα:

1. Τίθεται τὸ ἐρώτημα ἐὰν καὶ σὲ ποῖο βαθμὸ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ χρησιμοποιήσουμε τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα μὲ τὴ μορφὴ δευτερογενοῦς ἔρευνας. Οἱ ἔθνολογικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς ἔρευνες ἔχουν, ἀναμφίβολα, συγκεντρώσει μεγάλο ἀριθμὸ στοιχείων καὶ πολλὰς γνώσεις πάνω στοὺς συσχετισμοὺς ἀνάμεσα στὴν ἐξέλιξη τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς κουλτούρας. Δὲν θὰ ἦταν δικαιολογημένο ἢ δυνατό νὰ ἀγνοήσουμε αὐτὰ τὰ στοιχεῖα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο προτεῖνομε—πρῶτον γίνετὶ τὸ ὀριστικὸ σχέδιο τῆς ἔρευνας—κάθε χώρα νὰ συντάξει δύο μελέτες πού νὰ στηρίζονται στὰ ἤδη ὑπάρχοντα στοιχεῖα.

α) Ἡ πρώτη θὰ πρέπει νὰ συνοψίσει τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐθνογραφικῶν μελετῶν πάνω στὸν συσχετισμὸ τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς κουλτούρας.

β) Ἡ δευτέρα νὰ συνοψίσει τὰ σχετικὰ στοιχεῖα πού συγκεντρώθηκαν σὲ κοινωνιολογικὲς ἔρευνες τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς κουλτούρας.

Αὐτὲς οἱ δύο μελέτες δὲν μποροῦν νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ μία, γιατί ἡ καθεμιά χρειάζεται τοὺς δικούς της εἰδικούς ἐπιστήμονες.

Αὐτὲς οἱ μελέτες, ὡστόσο, δὲν θὰ καταστήσουν περιττὲς νέες ἐμπειρικὲς μελέτες, γιατί γενικὰ οἱ ἐργασίαι πού ἔχουν γραφθῆ μέχρι τώρα δὲν καλύ-

πτουν το πλήρες σύστημα συσχετισμών οικογένειας και κουλτούρας που εκθέσαμε παραπάνω. Ένα ακριβές, όμως, και τελικό σχέδιο εμπειρικής έρευνας δεν μπορεί να γίνει χωρίς να στηριχθεί στα στοιχεία που είναι διαθέσιμα. Παράλληλα με τις δευτερογενείς έρευνες, σ' αυτό το στάδιο προτείνουμε να αναληφθούν μόνο δοκιμαστικές έρευνες με εμπειρικό χαρακτήρα. Στη συνέχεια μπορεί να ακολουθήσει η κατάρτιση και η ανάληψη ενός τελικού σχεδίου εμπειρικής έρευνας.

2. Έπιλογή δείγματος

Έφ' όσον το αντικείμενό μας είναι ολόκληρες οικογένειες, δεν είναι ανάγκη να αποβλέπουμε σε αντιπροσωπευτικότητα σε επίπεδο εθνικού πληθυσμού, γιατί η δουλειά αυτή θα απαιτούσε πολύ κόπο και δαπάνη. Ούτε μπορούμε να περιλάβουμε όλα τα στρώματα του πληθυσμού: ο σημαντικότερος στόχος της έπιλογής θα πρέπει να είναι ο περιορισμός της έρευνας στα στρώματα εκείνα που είναι τα σπουδαιότερα για τόν σκοπό μας και η έπιλογή του άναγκαιού αριθμού οικογενειών για τα δείγματά μας. Τα στρώματα που πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να εξεταστούν, είναι τα ακόλουθα:

- α) Άγροτοεργάτες (χωρικοί) που ζούν μ' ένα σχετικά παραδοσιακό τρόπο ζωής, όπως καθορίζεται από τις συνθήκες που επικρατούν στη συγκεκριμένη χώρα·
- β) Έργάτες πρώτης γενιάς (δηλαδή αυτοί που γεννήθηκαν σε οικογένειες χωρικών)·
- γ) Έργάτες δεύτερης τουλάχιστο γενιάς με αστικές ρίζες·
- δ) Έργάτες στον τομέα ύπηρεσιών·
- ε) Παραδοσιακά μέσα αστικά στρώματα·
- στ) Διανοούμενοι ύψηλης μορφώσεως·
- ζ) Νέοι που δημιουργούν οικογένειες.

Δέν νομίζουμε ότι η αντιπροσωπευτικότητα είναι άπαραίτητη σ' αυτά τα στρώματα· η μελέτη σε βάθος είναι σπουδαιότερη από τη διερεύνηση σε πλάτος.

3. Μέθοδος έρευνας

Άπό τις παραπάνω σκέψεις προκύπτει άναμφίβολα ότι μόνο μία μέθοδος ύπάρχει που μπορεί να χρησιμοποιηθεί: κατευθυνόμενες συνεντεύξεις βάθους που να καλύπτουν όλα τα μέλη της οικογένειας τα όποια είναι σε θέση να άπαντήσουν. (Μία συνέντευξη, της όποιας οί σταθερές έρωτήσεις είναι καθορισμένες, αλλά οί άπαντήσεις δίνονται έλεύθερα άπό τόν έρωτώμενο, με τη μορφή συζήτησεως, ή όποια μαγνητοφωνείται και μετά καταγράφεται στο έρωτηματολόγιο.) Αδτή προφανώς είναι μία άπό τις πιο κουραστικές και δαπανηρές μεθόδους,

άλλά είναι για μάς άδιανόητο να πετύχουμε άξιόλογα άποτελέσματα με τη μέθοδο τών έρωτηματολογίων.

4. Όμάδες έρωτήσεων στη συνέντευξη

Ή συνέντευξη θα πρέπει να περιλαμβάνει τις ακόλουθες ομάδες έρωτήσεων:

Α) Τύπος οικογένειας:

α) Μέγεθος, έγκατάσταση, τύπος, σχέσεις ιδιοκτησίας (και μέσα στην οικογένεια), συνθήκες παραγωγής και καταναλώσεως, τεχνολογικό επίπεδο, βαθμός αστικοποίησης.

β) Διαδρομή της ζωής του κάθε μέλους, βλάνεις, σχέσεις, θέση μέσα στην οικογένεια, θέση που κατέχει ή οικογένεια στη ζωή του μέλους (ό ρόλος της οικογένειας σ' ολόκληρη τη διαδρομή της ζωής ενός μέλους).

γ) Δραστηριότητες έντατικού και έκτατικού χαρακτήρα που πραγματοποιούνται μέσα στην οικογένεια. Οί δραστηριότητες έκτατικού χαρακτήρα γίνονται άπό κοινού (άπό τό πρόγευμα ως την παρακολούθηση τηλεοράσεως). Άντίθετα, θά μπορούσε να χαρακτηριστεί σάν σύστημα έντατικών δραστηριοτήτων εκείνο που άναφέρεται στην άξιολογική κλιμάκωση που άντανακλάται (π.χ. ιδεολογία, πολιτικές στάσεις, ήθικη συμπεριφορά, ήθος της έργασίας κτλ.)·

δ) Έκπαιδευτικές άρχές και έφαρμογές της οικογένειας.

Β) Κουλτούρα μέσα στην οικογένεια:

α) Τί πολιτιστικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται συλλογικά στην οικογένεια (άπό ολόκληρη την οικογένεια ή άπό δύο μέλη τουλάχιστο).

β) Με τί ένεργητικές άσχολίες (τραγουδι, άφήγηση ιστοριών κτλ.) καταπιάνονται τά μέλη. (Μία άσχολία όνομάζεται ένεργητική, όταν χρειάζεται ή δημιουργική-παραγωγική δραστηριότητα ενός τουλάχιστον μέλους.)

γ) Με τί παθητικές άσχολίες (π.χ. παρακολούθηση κινηματογραφικών ταινιών, τηλεοράσεως) καταπιάνονται τά μέλη. (Μία άσχολία όνομάζεται παθητική όταν είναι άποκλειστικά δεκτική.)

δ) Τί πολιτιστικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται άπό τά άτομα-μέλη μέσα στην οικογένεια.

ε) Τί πολιτιστικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται άπό τά άτομα-μέλη έξω άπό την οικογένεια.

στ) Σε ποió βαθμό οί δραστηριότητες που άναφέρονται στα σημεία δ) και ε) έναρμονίζονται με τό πολιτιστικό κλίμα της οικογένειας ή προσκρούουν σ' αυτό; Γενικά: τί είδος πολιτιστικής συμπεριφοράς παρέχεται άπό την οικογένεια.

ζ) Φύση και περιεχόμενο τών πολιτιστικών δρα-

στηριοτήτων τῆς οἰκογένειας: λαϊκὲς ἢ αὐτόνομες δραστηριότητες, σχέση ἐνεργητικῶν καὶ παθητικῶν πολιτιστικῶν ἀσχολιῶν, φύση καὶ περιεχόμενο ἐργασιῶν ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν καθημερινή ζωὴ τῆς οἰκογένειας.

Ἄλλα αὐτὰ φυσικὰ ἀπαιτοῦν παραπέρα ἐπεξεργασία. Ἔχουμε ἀπλῶς καθορίσει τὰ θέματα.

Μιά συνέντευξη μπορεῖ νὰ διαρκέσει δύο ἕως

τρεῖς ὥρες (μὲ προσεκτικὰ διαλεγμένες ἐρωτήσεις). Σύμφωνα μὲ τὴν πείρα μας, συνεντεύξεις αὐτῆς τῆς διάρκειας εἶναι δυνατό νὰ γίνουν (ίσως σὲ δύο φάσεις). Ἔχουμε χρησιμοποιήσει αὐτὴ τὴ μέθοδο συχνά καὶ ἡ μεγάλη πλειονότητα τῶν ἐρωτωμένων τὴν ἔχουν δεχτὴ μέχρι στιγμῆς πολὺ εὐχάριστα, καὶ μάλιστα ἓνα μεγάλο μέρος ἀπ' αὐτοὺς ἀπόλαυσαν τὸ γεγονός ὅτι τοὺς παίρναμε συνέντευξη.